
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A LÉLEK ARCHEOLÓGIÁJA

Kovács Endre: *Doroszló hiedelemvilága*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

A magyar néprajzkutatás megélénkülése az utóbbi években igen sokrétű jelenség. Nemcsak a hivatásos intézmények kutatásai és kiadványai sokasodtak, hanem a nagyközönség érdeklődése is megnövekedett a népi kultúra iránt. Noha nem mindig méltó színvonalon, de a könyvkiadás, a rádió és a televízió is megkísérli a jelentkező igény kielégítését. Igen szerencsés módon nemcsak Budapesten és a vidéki magyarországi intézményekben folyik ilyen munka, hanem szinte mindenütt, ahol a magyar népi kultúra megtalálható. Az utóbbi években magyar néprajzi és folklorisztikai kiadványok jelentek meg Csehszlovákiában, a mindig is magyerméretű erdélyi magyar etnográfiai publikációk sora csak növekedett — és valóságos sorozatba illelnek a jugoszláviai magyar kiadványok is. Itt inkább a folklorisztikai gyűjtés a jelentős, a „tárgyi” néprajzi dolgozatok száma a kelletténél jóval kisebb. Első tekintetre azt is mondhatnánk, hogy a jugoszláviai magyar folklorisztikai kiadványok sorából hiányzik a tudományos monográfia, az elmélyült feldolgozás, ezek inkább csak adatközlések, iskolai segédkönyvek. Ez a vélekedés azonban nemcsak indokolatlan, hanem téves is lenne. Annak ellenére, hogy a jugoszláviai magyar néprajzi kutatás személyi és intézményes keretei szerények, a gyűjtés és publikáció sokrétű, majdmindegyik kiadványuk olyan módszertani újdonsággal is rendelkeznek, amely a határokon messze túl, egyetemes értéké teszi e munkákat.

Kovács Endre könyve nemcsak a legújabb, hanem az egyik legértékesebb mű is ebben a sorban. A szerző nem hivatásos néprajzkutató, foglalkozását tekintve mezőgazdász, aki újvidéki folkloristák (előbb Tóth Ferenc, majd Jung Károly) ösztönzésére készítette el szülőfaluja hiedelmeinek adattárát. Nem hivatásos, hanem ennél sokkal több, elhivatott munkása volt e nagy feladatnak. Igaz ugyanis, hogy néhány magyarországi falu néphitének adatait már összeírták a folkloristák, szakkörökben publikálták is ezt az anyagot, sőt Erdélyből, valamint a délszláv—

magyar népeletbeli egyezéseket kiválóan példázó Bátya községből „monografikus” áttekintés is jelent meg — mindazáltal a dorozsói hiedelem-monográfia az első olyan munka, amely széles körben hozzáférhetővé teszi egy község hagyományos hiedelmeit. Ez pedig nagy eseménye a folklorisztikának. Azt ugyanis tudjuk (vagy gondoljuk), hogy a ma vagy a közelmúltban gyűjtött néphitadatok nem mindenben egyeztethetők az „ősi” hiedelemvilággal, ezek legalább annyira (ha nem jobban!) a történeti-társadalmi változások eredményei, mint mondjuk a népviselet vagy a lakodalmi ünnepi ebéd rendje — azonban a „babonáknak” nevezett hiedelmek természetiknél fogva a tegnap megszokásának visszfényei. Függetlenül attól, hogy filozófus vagy napszámos egy ember, vannak hiedelmei, és ezek mindig a legszemélyesebb megnyilvánulások, olykor nemzedékek során át öröklődnek, kifejezik a még-nemtudás és a megszokások állapotát, egyszersmind a közösség és a nép régi hagyományait is. A folklorisztika ezért is fordít olyan nagy figyelmet kutatásukra, hiszen egy-egy közösség folklorójában sokszor éppen a hiedelemvilág őrizte meg a legrégebb, legérdekesebb vonásokat.

Különösen a múlt század „felvilágosító” szemlélete szerint e sok kárhoztató babona mérő butaság, amely ellen küzdeni, ismerőit pedig felszámolni kell. Ez a felületes és türelmetlen magatartás máig sem enyészett el, noha a mindenki által ismert tények bizonyítják, hogy a hiedelmeknek legfeljebb formáik változnak (az ördög helyébe az UFO, a kuruzslás helyébe a korlátlan vitamín- és a lucaszék helyébe a spiritizmus kerül). Volt azonban nem egy olyan érdeklődő is (köztük a hivatásos kutatók száma noha csekély, mégsem elhanyagolható), aki a néphit „igazát” képviselte. Ők a népi gyógyászat minden praktikáját igazoltnak tekintik, az időjósításokat kivétel nélkül beválóknak vélik, sőt még a boszorkányüldözésben is humánusabb társadalmi reagálását látják a devián-sokkal szembeni közösségi magatartásnak, mint mondjuk az elmeorvosintézetek gyakorlatában, vagy más oldalról, a koncepciók pörök világában. Ez a felfogás sem kevésbé felületes, és gyakran nem is kevésbé türelmetlen, mint az előbbi. Pedig a néphit sem nem igaz, sem nem hamis. Egyszerűen volt, változik, és új meg új formákban ma is megvan. Tudomást kell szerzünk róla, elemeznünk és összehasonlítanunk kell. A hivatásos egyházakkal együtt, mellettük és ellenük ez a fajta „religiozitás” is élt, és számos olyan hagyományos hiedelem vagy szokás van, amelyek utolsó ismerői élnek már csupán köztünk. A gyűjtés és publikálás feladata ezért különösen sürgős és fontos.

Kovács Endre egy folkloriszeminárium buzdítására a hetvenes évek második felében kezdett hozzá a gyűjtéshez. A több mint 2000 lelkes faluban legalább 150 embert kérdezett ki (ma a számok büvöletében élő olvasó kívánja, hogy némileg több adatközlővel, a lakosság kerek egy tizedét faggatta volna meg!), ebből is jól látszik, hogy itt nem egyének, hanem a közösség tudása került elő. Az elbeszélők közt van tizenéves

csitirány és majd százéves öregszüle. Még Doroszlóról elszármazottak is szerepelnek. A gyűjtésben helybeli tanulók is részt vettek. Kovács Endre felhasználta a hasonló magyarországi és jugoszláviai kérdőíveket, publikációkat, azok sorrendjében dolgozott és publikált. Mivel anyaga hiteles (szó szerinti, a hosszabb szövegek magnetofonról lettek lejegyezve), rendkívül fontos összehasonlítási lehetőségeket kínál az egész magyar néphitkutatásnak. (Legfeljebb azt tettem volna hozzá, hogy jó lett volna néhány délszláv hiedelempárhuzamot is külön megkérdezni: ami ugyanis nincs meg a palócok vagy a jászok magyar hiedelemvilágában, lehet még ismert a százkilométerekkel délibb Doroszlón. Az összevető kutatás ugyan nem könnyű, de éppen az összegyűjtött gazdag anyag lehetővé teszi ezt. És mivel a néphitgyűjtést csak elkezdni lehet, befejezni sohasem, még most sincs késő egy ilyen jellegű kérdezősködésre. A folklór minden területén fontos a „negatív” adatok összeállítása is — mi az, ami csak-ugyan ismeretlen egy-egy közösségben —, ám kétszeresen tanulságos a hiedelmek világában, hiszen mondjuk egy háztípust anyagi lehetőség híján nehéz „átvenni”, egy közösségi jellegű „új” laikodalmi szokást nehéz elfogadtatni mindenkivel, ám a *hiedelmek* igazán *szabadok*, mindenki olyan babonával élhet, amilyent csak alkalmasnak tart. Azután a doroszlói Szentkút nagy búcsújáróhely lévén, igazán volt mód arra, hogy a távoliakkal kicseréljék hiedelmeiket a helybeliek.

A kötet mintaszerűen megbízható, szolid és gondos alkotás. A rokonszenves bevezető rövid tájékoztatást ad a község múltjáról és jelenéről. Ez minden hasonló kiadványban nélkülözhetetlen, még akkor is, ha csupán tudott dolgot mond el, hiszen a távoli, olykor külföldi olvasó számára a helyben legközismertebb tények is máshonnan elérhetetlen, fontos tudósítások. Imponáló az a higgadtság, ahogy a szerző objektívan minősíti anyagát, nem esik a lelkendezés vagy a babonáztatás illúzióinak csapdájába.

A legnagyobb és legérdekesebb része nyilvánvalóan maga a közölt anyag: 2475 hiedelem. Nyilvánvaló, hogy egy ennél is jóval nagyobb anyagból afféle válogatás ez csupán. (És abban is bízunk kell, hogy a teljes anyag hasonlóan rendezve megvan Doroszlón, és valamikor egy archívumba kerül.) A kötet végén vagy húsz fénykép is található. Az életközeli szemléletet jelzi, hogy a szövegekben szereplők portréi is itt találhatóak. Ezek néha érdekesebbek is, mint a nehezen fényképezhető hiedelemcselekvések. Milyen jó is lenne, ha készülné egy olyan falumonográfia, amelyben sok-sok (több száz) fénykép lenne, és a kommentár elmondaná, milyen történetek fűződnek a látható tárgyakhoz, épületekhez, emberekhez. Egy úymódon meglevenedő falusi fotóalbum mindenkire nagy szellemi épülést szolgálhatná.

Kétszázötven oldalon kétezeröttszáz hiedelem csak rövid, mondatos közlésekből állhat. A tucatnyi fejezet és alfejezet végső soron a magyar néprajzi kutatás gyakorlatát követi, és hozzáférhetővé teszi az egyes ada-

tokat. (Szinte csak súgva merem mondani, hogy ez a rendszerezés amilyen használatos, olyan zavaros, sőt olykor mulatságos is. Ez a szakmai folklorisztika érdekei szerint készült, és nem a doroszlói monográfia feladata volt ennek kijavítása. Az azonban meggondolandó lenne, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikon* teljes megjelenése után a hivatásos folkloristák újragondolják, nem volna-e érdekesebb egy értelmesebb rendszert találni, és a mostani, törvényszéki leltárra emlékeztető, szörszállhasogató beosztást egy szómutatóval vagy tárgymutatóval helyettesíteni.) Most néhány szöveg utal a „világképre” (jóllehet a néphit óriási hányada ilyen értékű, hiszen tér és idő minden babonája világképértékű), majd a „természeti világ” következik, benne külön és egyenként a növények (ábécésorrendben a vadnövények, de talán fontossági sorrendben a természet növények), az állatok a bagolytól a vetési varjúig, a tehéntől a selyemhernyóig terjednek, szó esik az élettelen anyagokról, orvosságokról, használati tárgyokról és eszközökről, továbbá a fűszerekről, foglalkozásokról, az emberi testről és részeiről, legvégül pedig a betegségekről is. A magyar folklorisztika katalogizálási körtünete az, hogy ezután külön szerepel az élet (néhány adat szól erről), ennek alfajaként a halál. A természetfeletti lények még az előjelek hosszabb szövegeket is kapnak. Akciók, rontás, gyógyítás, megelőzés, jóslás követik egymást. Három „látomás” zárja a kötetet. Az első irodalmias stílusa magáért beszél.

Kitűnően lehet tájékozódni a kötetben. Amint értelmező és értő rendszernek humoros a fenti idézett beosztás, a majdnem egyíves tartalomjegyzékben ez egyszersmind pontos tárgymutató is. Kitűnő ötlet volt az, hogy a szövegek egyenként meg vannak számozva, és utánuk, ahol ez indokolt, újabb számok utalnak a máshol található hasonló címszavú hiedelmekre. (Pl. a „haj” az emberi test rovatóban szerepel a 631. szöveggel. Ez után viszont utalnak a hajjal kapcsolatos előjelek (1245. számú adat), tilalmak (2219, 2251), jóslás (2439), a fejre szórt fahamu (1379), a hajnövesztés (1296), a hajhúzás (559), gyógyítás (1661a) adattaira. A kötet végén külön jegyzék olvasható vagy 250 „nevezetes időpont, időszak” hiedelméről. Mivel ezt a mutatót abécésorrendben értelmetlen lett volna elkészíteni, itt mindig az egész jegyzék átolvasása ajánlatos. Még a népnyelvi kifejezések és az adatközlők jegyzékére is hely jutott a könyvben. A kötet szakmai segítése Tóth Ferencsel indult, halála után Jung Károly folytatta e munkát, aki (a *Híd*-ban is közölt) utószavában a néphitkutatás múltját, vajdasági feladatait elemzi, felhívja a figyelmet a doroszlói anyag fontosságára.

Ehhez nincs is sok hozzátenni valónk. Összinté megbecsüléssel nyugtázzuk, hogy egy tudományos szempontból nagy jelentőségű munka látott napvilágot. Mintaképe lehet ez a magyar néphit monográfiáinak. Az eddig ismert és a váratlan adatok még sok kommentárt érnek meg majd. Szerencsés gondolat volt, hogy egy jól összeválogatott irodalomjegyzék is van a kötetben. Ide a Doroszlóra, vagy a magyar néphitre vonatkozó

művek kerültek. Eppen azért, mivel remélhetőleg minden hivatásos és amatőr magyar folklorista kezébe eljut a könyv, talán meg lehetett volna említeni azt, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikon* sok száz címszava közül néphitadatokat. Időközben megjelent a magyar hiedelemmondák katalógusa is (Bihari Anna könyve. Budapest, 1980.), a szerző itt sok olyan történetre hivatkozik, amely Doroszlón is ismert. Talán azt sem tudja mindenki, hogy két kéziratban levő gyűjtemény van Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjában. Apa és fia, Szendrey Zsigmond és Ákos sokkötetes „Magyar Hiedelem és szokáslexikona”, tömémentelen adattal — illetve a készülő Magyar Néprajzi Atlasz több mint 200 kutatóponton felgyűjtött anyaga (benne vajdasági falvak adataival is), amelynek negyedik kérdőfüzete foglalkozott több hiedelemlellyel, szokáscelekvéssel. Ha párhuzamokat keresünk a doroszlói vagy egyéb vajdasági magyar néphitvilághoz, itt kell böngész-nünk.

Mint ahogy a magyar folkloristák mándegyikének ezentúl utána kell néznie a doroszlói monográfiában, ha életről és gyógyításról, hiedelmekről és szent cselekvényekről ír. Azt is remélhetjük viszont, hogy a megkezdett munka folytatódik. Boldogan vennénk kezünkbe akár a doroszlói Szentkút monográfiáját, akár a mostani kötetből kimaradt szokások tüzetes leírását. Egy jó könyv további, hasonló munkákat követel, mind táji, mind tematikus vonatkozásban. Mert a hiedelmek és szokások csakugyan olyan bensőséges jelenségek, amelyekről csak akkor tudhatunk igazán valamit, ha nagy, sokrétű és hiteles anyagot ismertünk. Ezt hozta eléink e kitűnő könyv most.

VOIGT Vilmos

ÁRNYOLDALAK

Munk Artúr: *A hinterland*, Forum Kiadó, Újvidék, 1981.

Halottról jót vagy semmit — tartja a szólás; e bölcsesség azonban nem akadályozta a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom egyik leghatékosabb képviselőjét, hogy utólag mondjon a szatíra eszközeivel ítéletet arról a világról, melynek ő is neveltje és szenvedő alanya volt. Akiak nem ismerik a regényt, s netalán tamaskodóbb természetűek, azok feltehetik a kérdést: nem olcsó, de jó poénokra számított-e Munk Artúr a Szerb Horvát Szlovén Királyság fokozódó terrora idején a másfél évtizeddel korábbi múltba ásva be magát, s utolsóit rúgva a már feltámaszthatatlan monarchián. A nagy gazdasági válság idején kieleleződő ellentétnek egy új háború kitörésének lehetőségét is ígérték, úgyhogy nem utolsósorban az újabb tömeges öldöklések réme buzdíthatta az előző műve sikerén felbátorodott írórt arra, hogy saját ifjúkori tapasztalatait